

Sophia Anna van Pipenpoy geschilderd door Wybrand de Geest

Een Friese *Grande Dame* met een neus
voor onsterfelijkheid

• YVETTE BRUIJNEN •

In 1887 schonk de kunsthistoricus Abraham Bredius een monumentaal portret van een aanzienlijke dame, geschilderd door Wybrand de Geest, aan het Rijksmuseum (afb. 1).¹ Kort tevoren was het pendant met het portret van de echtgenoot opgedoken in Frankrijk en door het Musée des Beaux-Arts te Lille aangekocht (afb. 2).² Beide portretten zijn 1659 gedateerd en gesigneerd door de Friese schilder Wybrand de Geest (circa 1592-na 1661/voor 1665). Lange tijd heeft men zich afgevraagd wie deze voorname echtelieden zijn. Tijdens het werk aan de bestands-catalogus *Hollandse zeventiende-eeuwse schilders geboren voor 1600* kon dit vraagstuk worden opgelost, waarvan hier verslag wordt gedaan.

Speurtocht naar de identiteit van de echtelieden

Op de levensgrote portretten zien we de echtelieden staan op een bordes met een balustrade, waarachter een parkachtig landschap wordt gesuggereerd (afb. 1 en 2). De man rust met zijn rechterhand op een wandelstok; zijn linkerhand houdt hij op een sier-

*Detail van
WYBRAND DE GEEST,
Portret van een vrouw,
waarschijnlijk Sophia
Anna van Pipenpoy,
gravin Van Schellart,
1659. (Zie afb. 1,
pag. 360)*

pot met een bloeiend oranjeboompje dat op de balustrade staat. Achter hem is een tapijt over de balustrade gedrapeerd. Zelfbewust kijkt hij de toeschouwer aan. De vrouw tilt met haar beide handen haar zwarte kleed op en gunt de toeschouwer een blik op haar met kostbaar goudborduursel afgezette rok. De balustrade wordt hier bekroond door een zuil, waaraan een roodfluwelen gordijn met sierkoorden is bevestigd. Door de balustrade groeit een bloeiende roos. Aan haar voeten kijkt een hondje speels naar haar op.

De vorstelijke wijze waarop het echtpaar zich heeft laten portretteren en de aanwezigheid van het oranjeboompje op het mansportret, heeft er ongetwijfeld toe geleid dat men de identificatie dikwijls zocht in de stadhouderlijke familie. Zo werd de man in Lille door Benoit herkend als Johan-Maurits van Nassau-Siegen (1604-1679).³ Hoewel een zekere fysieke gelijkis niet valt te ontkennen, is de man op ons portret corpulenter dan de prins. Bovendien is Johan-Maurits nooit getrouwd geweest, waarmee deze suggestie vervalst. Abraham Wasenbergh, die veel over Friese schilders heeft gepubliceerd, verkeerde in

Afb. 1

WYBRAND DE GEEST,
Portret van een vrouw,
waarschijnlijk *Sophia*
Anna van Pipenpoy,
gravin Van Schellart,
1659.
Doek, 240,5 x 160,5 cm.
Rijksmuseum,
Amsterdam
(inv.nr. SK-A-1356).

Afb. 2

WYBRAND DE GEEST,
Portret van een man,
waarschijnlijk *Johan*
Albrecht, graaf van
Schellart, 1659.
Doek, 237 x 160 cm.
Musée des Beaux-
Arts, Lille.

de veronderstelling dat de vrouw Albertina Agnes van Oranje, gravin van Nassau (1634-1686) voorstelt.⁴ Deze identificatie werd door Van Kretschmar terecht verworpen op grond van het feit dat de geportretteerde beduidend ouder is dan de 25-jarige Albertina in 1659.⁵ Bovendien vertoont de geportretteerde man op het pendant geen fysieke gelijkenis met Albertina's echtgenoot, Willem Frederik van Nassau-Dietz. Het ontbreken van aanwijzingen als familiewapens, inscripties met leeftijden of etiketten op de achterzijde van de portretten, bemoeilijkte de zoektocht naar de identiteit van de geportretteerde echtelieden. Sindsdien zijn ze dan ook als onbekend echtpaar door het leven gegaan.⁶

Haar neus, hun huwelijk en het jaar 1659

In de voorbereidingen voor de nieuwe bestandscatalogus lag de kans een poging te ondernemen om de echtelieden alsnog te identificeren. Het doornemen van het beeldmateriaal van de portretten van Wybrand de Geest en andere Friese schilders leverde de eerste aanwijzing voor de identificatie. Het gezicht van de vrouw op het Rijksmuseumportret vertoont namelijk onmiskenbare gelijkenissen met het portret van Sophia Anna van Pipenpoy (circa 1618-1670), waarvan Wybrand de Geest twee versies maakte in 1654 en 1655 (vergelijk afb. 1 en afb. 3).⁷ Overeenkomstig zijn de mond, het kuiltje in haar kin en het hoge voorhoofd. Maar het is vooral de opmerkelijk lange smalle neus die erop wijst dat het hier om een en dezelfde vrouw gaat. Op grond van deze fysieke

gelijkenis werden de beschikbare archiefbronnen over Sophia Anna van Pipenpoy geraadpleegd. Dit versterkte het vermoeden dat het inderdaad om deze vrouw gaat. Volgens de archieven trouwde Sophia namelijk met Johan Albrecht, graaf van Schellart (1619-1698) in 1659, hetzelfde jaar waarin de pendants werden geschilderd.⁸ Dat de monumentale pendants in Amsterdam en Lille vermoedelijk zijn vervaardigd naar aanleiding van een huwelijksvoltrekking, wordt gesuggereerd door de talloze rozen op het vrouwenportret en het bloeiende oranjeboompje op het mannenportret.⁹ Bovendien zijn de geportretteerden enigszins op leeftijd, hetgeen ook overeenstemt met de biografische gegevens van Van Pipenpoy en Van Schellart; in 1659 waren ze respectievelijk 41 en 40 jaar oud. Dat het echtpaar in staat was dergelijke ambitieuze schilderijen te bekostigen, blijkt onder andere uit het aanzienlijke aantal grote leningen dat zij in het jaar van hun huwelijk afsloten.¹⁰

Afb. 3

WYBRAND DE GEEST,
Portret van Sophia
Anna van Pipenpoy,
1654. Paneel, 71 x
60 cm. Fries Museum,
Leeuwarden.

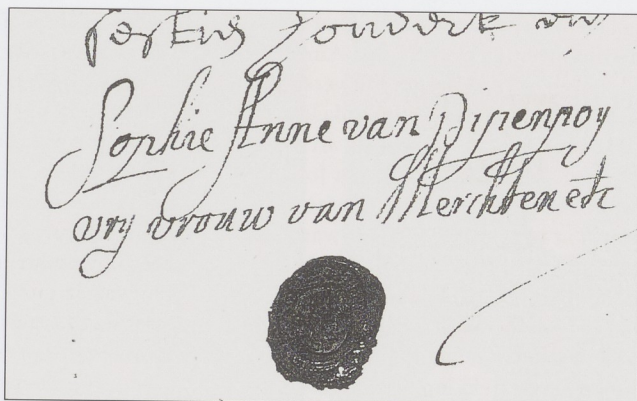
De twee mij bekende portretten van Van Schellart leveren helaas geen aanknopingspunten voor wat betreft zijn fysieke gelijkenis, aangezien het vroegste portret Van Schellart als elfjarige jongen weergeeft¹¹ en het andere portret door Cornelis van Poelenburch in een reeks van kleine, stereotiepe, nauwelijks individueel uitgewerkte portretten behoort.¹² Desalniettemin kunnen de echtelieden dankzij de fysieke kenmerken van de vrouw, de datering 1659 en de huwelijksymboliek op beide portretten met zekerheid als Sophia Anna van Pipenpoy en Johan Albrecht, graaf van Schellart worden geïdentificeerd.

Het bewogen leven van Sophia

Sophia Anna van Pipenpoy was de eniggeborene van Eraert van Pipenpoy (circa 1576-1638) en Jel van Liauckama (circa 1585-1650).¹³ Zij trouwde rond haar dertigste op 28 april 1649 met de veel jongere Jan Wijtze Cammingha (1629-1652) voor het gerecht Leeuwarderadeel.¹⁴ Stadhouders Willem Frederik maakte in zijn dagboek een notitie van zijn bezoek aan de *bruit en brui-gum: waeren vrolijck, dansten tot den dach*.¹⁵ Ook later dat jaar noteerde hij een bezoek aan *de jonge vrau Camminga*.¹⁶ Haar echtgenoot werd drie jaar later te Eppegem bij Mechelen vermoord.¹⁷

Zij hertrouwde in 1659 met Johan Albrecht van Schellart. De proclamaties voor het gerecht – de eerste op 26 februari, de tweede op 9 maart en de derde op 23 maart – suggereren dat zij katholiek waren.¹⁸ Dit wordt bevestigd door het feit dat Sophia in 1668-1669 werd vervolgd wegens bescherming aan een rooms-katholieke priester.¹⁹ Ongetwijfeld naar aanleiding van het huwelijk met Van Schellart liet zij in datzelfde jaar haar testament opstellen waarin zij in het geval van kinderloos overlijden aan haar *wel lieve gemaal de heere Graeff van Schellert* het vruchtgebruik van al haar goederen en roe-

Afb. 4
Handtekening van
Anna Sophia van
Pipenpoy onder aan
haar testament
d.d. 27 juli 1662.
Tresoar, Leeuwarden,
Liauckamastate,
toegang 311, nr. 214.

De Enig Zondere
Sophie Anne van Pipenpoy
vry vrouw van Merchten etc

rende goederen vermaakte.²⁰ Zij was de derde echtgenote van Van Schellart, die zijn eerste twee vrouwen, evenals twee kinderen uit het eerste huwelijk, had verloren.²¹ Het huwelijkse geluk ging echter ook deze keer aan haar onwelvoeglijke neus voorbij, want reeds op 25 november 1662 werd het voor het Hof van Friesland ontbonden wegens *overspell* van Van Schellart.²² In de uitspraak van het hof met betrekking tot de scheiding staat onder meer dat Van Schellart het *echte* door *overspell* had *geviolleert ende verbroocken*, waardoor hij Sophia moest restitueren *alsoodanige huijsgeraden, linnen ende wollen, bedt ende bedtsclederen, ledicanten, tapeten, gouden leeren, spiegels, clavicimbels, coets, paerden, cales cum annexis, tin, coper, mesck ende ijser, boecken, brieven ende instrumenten, mitsgaders gereede ingebrachte p[enningh]en, cabinetten, pulpitums, tafels, stoelen ende bancken, kisten ende kasten, pasteijnen, albasters, schilderingen, indiaensche waeren, stoelkussens als andersins.*²³ Uit deze opsomming blijkt dat Sophia een bemiddelde vrouw was. Naar aanleiding van hun scheiding herriep Sophia in datzelfde jaar haar testament door *haere naeste bloetverwanten zijnde de kijnderen van Vrouw Catharina van Liauckema*, dat wil zeggen de kinderen van haar tante Catharina, als erfgenamen te benoemen.²⁴ In dit document staat nog eens benadrukt dat *sij (...) gedrongen is*

geweest, tot haer groote droefteis ende leedtwesen hem heer [Van Schellart] aff te gaen ende bij wege van recht te versoecken separatie van bedde taeffel ende goederen. Het testament is door Sophia zelf in een keurig handschrift mede ondertekend (afb. 4). Na deze treurige huwelijkservaringen trouwde Sophia niet weer. Zij bleef tot haar dood op 18 november 1670 op Liauckama State te Sexbierum wonen en stierf kinderloos. Dat zij overleed als een vrouw van aanzien, blijkt uit het feit dat ter nagedachtenis een lijkdicht (afb. 5).²⁵ Het luidt als volgt:

HOOGH geachte *Mevrou*, dees weerelt overleden,
EEDLE geboren *Vrou*, rust in den *Heer* met freden.
GEBOREN van PIPENPOY, verlaet des weereldts lust;
VROU *Mevrou* van respect, de doodt brengt haer tot rust.
SOPHIA wel bekend; is, vertrocken by haer *Godt*
ANNA rust hier booven, het was mee *Godts* gebodt.
Van 't *geslacht* PIPENPOY, moest van hier, door den doodt,
PIPENPOY leynt in rust, by haren *Godt* seer groot.
VRYwilligh van dees aerd, verlangd by *Godt* hierboven;
MERCKT nu ghy frunden trou, wilt dit oock mee gelooven
VANDER, aerd u hert aftreckt; siet haer trouwe gangen,
Volght haer in deugden nae, wilt nae *Godt* verlangen.
d'POORT nae den *Hemel* smal, is benautheydt en vol smerten,
Die by haer nu wil zijn, die heb *Godt* lief van herten.
Christus is onse borg, ons leven en erven,
En die dit niet gelooft, kan niet *Saligh* sterven.²⁶

Afb. 5
LYK EN TREUR
GEDICHT, Over de
doodt van de Hoogh
Edele geboren *Vrou*,
Mevrou SOPHIA ANNA,
geboren van PIPENPOY;
Vryvrou van MERCH-
TEN en van de POORT.
Door M. Claes Piters
Hoeckstra, 1670.

Afb. 6
TOEGESCHREVEN
AAN WYBRAND DE
GEEST, *Portret* van
Sophia Anna van
Pipenpoy.
Doek, 105 x 76 cm.
Fries Museum,
Leeuwarden.

LYK en TREURGEDICHT.
Over de doot van de Hoogh Edelhe geboren Frau. Mevrouw
SOPHIA ANNA
 geboren van PIPENPOY;
 Vrixyrou van MERCHTEN en van der POORT.

DOOCH geachte *Mevrou*, dees wereldt overleden,
 EERDE *geboren Frau*, rult in den *Heer* met freden.
 GEBOREN VAN PIPENPOY, verlaet des wereldts lufft;
 VAN OUD *Mevrou* VAN REPECK, de dootd brengt haer tot rufft.

SOPHIA wel bekent, is, vertrocken by haer *Godt*
 ANNA rufft hier booven, liet wa mee *Godt* gebodt.
 Van *te gglucke* PIPENPOY, moelt van hier, door den dootd.
 PIPENPOY leyt in rufft, by haer *Godt* leet groot.
 VERWILGH, van *doet* weest *vertrouwel* by *Godt* hier booven;
 MERCKT nu ghy frunden trou, wilt die oock mee gelooven
 VANDER, aerdt u hert afrecket; liet haer trouwe gangen.
 Volght haer in deugden nae, wilt nae *Godt* verlangen.
 d'POORT nae den *Hevel* inal, is benaueydt en vol finerten.
 Die by haer nu wil zijn, die heb *Godt* lief van herten.
Christus is onse borg, ons leven en erven.
 En die dit niet geloof, kan niet *salig* herven.

I. Schickels, die vrou, van by *Fran* gelinde,
 Vint *Godt* vint daer, als op van haer afende.
 Nimmer dan die *kyren* gelude, in or en *in* de *ly* giet.
 Die *lyde* vint haer, al, met *ver*den or en *ly* giet.
 Als *lyde* *Godt* *Godt* en or, giet *lyde* *lyde* *lyde*.
 Als *lyde* met *lyde* *lyde*, die *lyde* *lyde* *lyde*.

Zie ope verrijg.

M. GLAES FITEK HOECKSTRA.

DE LEOPARDEK.

By WILHELMUM KISSECK, Boeckdruyger, nage van de *Konstant*.

Het lijdicht, geschreven door de Friese poëet Klaas Pieters Hoekstra (1608/09-1687), blinkt niet uit in originaliteit, inhoud noch in dichterschap. Hoekstra blijkt dan ook de risee van de Friese dichtkunst te zijn geweest.²⁷ Zo zeer zelfs dat in 1679 zijn verzameld werk werd gepubliceerd met voorin zogenaamde lofdichten waarin zijn collega-dichters de spot met hem dreven.²⁸ Hoekstra's lijdicht is niettemin een historisch waardevol document waaruit de lokale faam en aanzien van Sophia Anna spreekt.

Andere portretten van 'frou Pipenpoy'

Dat Sophia Anna van Pipenpoy een dame van stand was, blijkt tevens uit het feit dat er opvallend veel portretten van haar bekend zijn. Een portret, dat helaas niet bewaard is gebleven, wordt in een inventaris van Liauckema State vermeld als *meisje Sophia Anna de Pipenpoy aetatis ... jaren 9 maanden den 15 July 1621*.²⁹ Het geeft haar waarschijnlijk weer als tweejarig meisje. Als tienjarig meisje werd zij in 1628 door de Friese schilder L.J. Woutersin geportretteerd (zie afb. 2 op p. XX).³⁰ Op dit schilderij, tegenwoordig in het Fries Museum te Leeuwarden, is zij ten voeten uit weergegeven in een kostbaar kostuum en beladen met sieraden; vooral de ronde broche centraal op haar borst valt op.³¹ Eveneens in de collectie van het Fries Museum bevindt zich een kniestuk van circa 1640, dat is toegeschreven aan Wybrand de Geest (afb. 6).³² Dit portret toont Sophia Anna als jonge vrouw in een luxueus kostuum, met dezelfde ronde broche als op het portret van Woutersin. Ondanks de slechte conditie van het schilderij, zijn haar individuele gelaatstreken hier beter op af te lezen; vooral haar proportioneel te lange neus valt op. Een andere versie van dit kniestuk werd overigens in 1930 in München geveild uit de collectie van Baron von Heyl uit

Darmstadt.³³ Vervolgens zijn er nog de twee hierboven genoemde versies van een portret ten halven lijve, beide door De Geest gesigineerd en 1654 en 1655 gedateerd (afb. 3).³⁴ Hierop is zij driekwart frontaal weergegeven tegen een egale achtergrond, wederom opgesmukt met kostbare sieraden.

Hoewel zij geen grote schoonheid was, liet Van Pipenpoy zich kennelijk graag portretteren. Haar ijdele reputatie heeft eeuwenlang voortgeleefd, aangezien er nog recent in Sexbierum over een opgedirkte vrouw werd gezegd *it liket wol frou Pipenpoy*.³⁵ Interessanter is dat Wybrand de Geest haar favoriete portrettist lijkt te zijn geweest, wellicht mede door het feit dat hij een katholieke Fries was. Hij was ook de portrettist van haar katholieke moeder Jel van Liauckama, van wie hij in 1643 een portret had vervaardigd waarop zij met een rozenkrans en kruisje in haar hand is afgebeeld.³⁶

Wybrand de Geest, portrettist pur sang

Wybrand de Geest, de schilder die Sophia Anna meermalen heeft geportretteerd, werd waarschijnlijk op 16 augustus 1592 in Leeuwarden geboren blijkens het opschrift op de achterzijde van zijn zelfportret in het Rijksmuseum (zie afb. 1 op p. XX).³⁷ Vermoedelijk genoot hij zijn eerste onderricht bij zijn vader, de glasschilder Simon Juckes de Geest. Vervolgens ging hij in 1613-1614 in de leer bij de Utrechtse schilder Abraham Bloemaert, waarna hij gedurende zeven jaar verschillende reizen ondernam naar Frankrijk en Rome waar hij vanaf 1616 verbleef. Daar kreeg hij in het Nederlandse schildersgenootschap de *Bentveughels* de bijnaam 'De Friesche Adelaar', volgens kunstschilder en schrijver Arnold Houbraken (1660-1719) vanwege *zyn hooge vlugt in de Konst*. In 1621 was hij terug in Leeuwarden, waar hij de favoriete portretschilder van het Friese hof en de land-

Afb. 7
WYBRAND DE GEEST,
Portret van Hendrik
Casimir I, graaf van
Nassau-Dietz. Doek,
200,3 x 128,5 cm.
Rijksmuseum,
Amsterdam
(inv.nr. SK-A-569).

adel werd. In 1622 trouwde hij met Hendrickje Uylenburgh, die hem vier kinderen zou schenken. Nog tijdens zijn leven werd hij door Joost van den Vondel bezongen en zijn er enkele lofdichten op zijn portretten geschreven. Hij overleed tussen 1661 en 1665.

In het Rijksmuseum is het oeuvre van De Geest ruim vertegenwoordigd. De collectie bevat, volgens de inzichten in de nieuwe bestandscatalogus, dertien portretten van de meester, waarvan drie atelierstukken.³⁸ In deze groep bevinden zich onder andere zijn zelfportret en dat van zijn echtgenote uit 1629, die helaas in slechte conditie zijn maar historisch interessant, mede vanwege de inscripties op de achterzijden (zie p.XX). Zijn monumentale staatsieportretten ten voeten uit van stadhouders zijn vertegenwoordigd met de portretten van Ernst Casimir

(1573-1632) en Hendrik Casimir (1612-1640) (afb. 7). Sterk verwant aan laatstgenoemde portret is het borststuk van Hendrik Casimir, dat onderdeel uitmaakt van de Leeuwardenreeks.³⁹ In diezelfde reeks schilderde De Geest ook het borstportret van Willem Frederik (1613-1664), dat zo treffend en vlot is uitgevoerd dat het mogelijk naar het leven is vervaardigd (afb. 8). Dat dit niet ongebruikelijk was, blijkt uit de dagboekfragmenten van de hier geportretteerde Willem Frederik die in 1647 schreef: *Ick liet mij bij De Geest schilderen*.⁴⁰ Een ander borststuk van grote kwaliteit in de collectie is dat van Ernst Casimir (1573-1632), gesigeneerd en 1633 gedateerd (afb. 9).⁴¹ Het modelé van het gezicht is met zichtbare penseelstreken trefzeker gedefinieerd, terwijl hij de illusie van het kant in de kraag versterkte

Afb. 8

WYBRAND DE GEEST,
Portret van Willem
Frederik, graaf van
Nassau-Dietz.
Paneel, 29,8 x 24 cm.
Rijksmuseum,
Amsterdam
(inv.nr. SK-A-530).

Afb. 9
WYBRAND DE GEEST,
Portret van Ernst Casimir, graaf van Nassau-Dietz, 1633. Paneel, 66,8 x 58 cm. Rijksmuseum, Amsterdam (inv.nr. SK-A-571).

door middel van inkrassingen met de achterzijde van zijn penseel in de nog natte witte verf. Het 1631 gedateerde *Portret van een jongen met kolfstok* is een goed voorbeeld van zijn vroege realistische kinderportretten die tamelijk statisch zijn (afb. 10); halverwege de jaren '40 zou hij zich ook gaan toeleggen op meer zwierige, pastorale kinderportretten. Het *Portret van Sophia Anna van Pipenpoy* vormt, als een van de laatst gedateerde werken uit zijn oeuvre, een indrukwekkend sluitstuk van de groep (afb. 1). Terwijl zijn vroegere werken, in de trant van Michiel van Mierevelt en Paulus Moreelse, tamelijk statisch en sober zijn, toont dit mondaine schilderij van Sophia Anna een elegantie die dichter bij de portretten van Bartholomeus van der Helst en Ferdinand Bol staat.⁴²

Tot slot: een neus voor onsterfelijkheid

Sophia Anna was welgesteld, maar haar leven liep niet bepaald over rozen. Nadat haar eerste echtgenoot was vermoord en zij door haar tweede echtgenoot was bedrogen, overleed ze alleen en kinderloos in haar ouderlijk huis. Dat zij bovendien niet gezegend was met een grote schoonheid bewijzen de bewaard gebleven portretten. Hoe flatterend Wybrand de Geest haar in zijn portret uit 1659 ook heeft geportretteerd, hij kon haar bovenmatige neus niet verdoezelen. Toch is het juist die neus die de eerste aanwijzing vormde voor de identificatie van het hier besproken portret en haar dus de onsterfelijkheid heeft gebracht die de kinderloze Sophia anders nooit had verkregen. Dit zou haar ongetwijfeld voldoening hebben geschonken. Evenals het feit dat haar overspelige echtgenoot na 350 jaar op veilige afstand in een Frans museum hangt!

Afb. 10
WYBRAND DE GEEST,
Portret van een jongen met kolfstok, 1631. Paneel, 85,3 x 115,4 cm. Rijksmuseum, Amsterdam (inv.nr. SK-A-1908).

NOTEN

- 1 Doek, 240,5 x 160,5 cm, gesigneerd en gedateerd rechtsonder *V de Geest* 1659, sinds 1976 in bruikleen aan het stadhuis te Bolsward. Met dank aan Willem Haanstra van de Gemeente Bolsward voor zijn behulpzaamheid bij de bestudering van het schilderij ter plekke. Hoe Abraham Bredius aan het schilderij was gekomen, is vooralsnog onbekend.
- 2 Verworven van handelaar Gauchy in 1883 voor 6500 francs. Zie J. Foucart in cat. tent. *Le siècle de Rembrandt*, Parijs (Petit Palais) 1970, nr. 78.
- 3 F. Benoit, *La peinture au Musée de Lille*, Parijs 1909, deel 2, pp. 241-242, nr. 78.
- 4 A. Wassenbergh, *De portretkunst in Friesland in de zeventiende eeuw*, Lochem 1967, p. 34, nr. 85 op p. 37.
- 5 F.G.L.O. van Kretschmar, 'Boekbespreking. A. Wassenbergh, *De portretkunst in Friesland in de zeventiende eeuw...*', *Antiek* 2 (1967-1968), p. 494. Ook J. Foucart verwierp deze identificatie, zie Foucart, *op.cit.* (noot 2), nr. 78.
- 6 In A. Brejon de Lavergné en A. Scottez-De Wambrechies, *Musée des Beaux-Arts de Lille: catalogue sommaire illustré des peintures*, deel 1, Parijs 1999, p. 72 staat het manportret nota bene beschreven als een 'Portrait d'un Prince de la maison d'Orange'.
- 7 L. de Vries, *Wybrand de Geest. 'De Friessche adel' . Portretschilder in Leeuwarden 1592 - c. 1661. Met een catalogus van zijn werk in het Fries Museum*, Leeuwarden 1982, nrs. 14, 28. De recente restauratie van nr. 28 door Kathrin Kirsch van de SKRA onthulde de signatuur en de datering 1654.
- 8 Tresoar, Leeuwarden, DTB 95, folio 124. Uit Sophia's testament van 19 september 1659 blijkt dat het huwelijk toen was voltrokken, want hierin wordt zij *echte vrouw vanden hooch ende wel geboren heere Johan Aelbrecht Grave van Schellert* genoemd. Zie Tresoar, Leeuwarden, 311 Liauckamastate, nr. 213.
- 9 Zie over symboliek van rozen en een oranjeboom: E. de Jongh, *Portretten van echt en trouw: huwelijk en gezin in de Nederlandse kunst van de zeventiende eeuw*, Haarlem (Frans Hals Museum) 1986, nrs. 33, 38, 39 en 56.
- 10 Tresoar, Leeuwarden, Nedergerecht Barradeel, inv.nr. 128, hypotheekboek 1655-1663, folia 134v-146v. Met dank aan Pieter Nieuwland, die destijds bij Tresoar werkte.
- 11 Foto IB/RKD, nr. I.B. 37616.
- 12 Verzameling Freiherr von Fürstenberg, Herdringen, in langdurig bruikleen van het Westfälisches Landesmuseum, Münster. Afgebeeld in: M. Boers, 'De schilderijenverzameling van baron Willem Vincent van Wyttenhorst', *Oud Holland* 117 (2004), pp. 181-261, afb. 25 op p. 235. Zie ook: E.W. Moes en K. Sluyterman, *Nederlandsche kasteelen en hun historie*, 3 delen, Amsterdam 1912-1915, deel 1, 1912, p. 224 en N.C. Sluijter-Seiffert, *Cornelis van Poelenburch (ca. 1593-1667)*, dissertatie, Universiteit van Leiden, 1984, p. 109, nr. 179.
- 13 Voor hun levensdata is aangehouden: M. de Haan Hettema en A. van Halmael, *Stamboom van den Frieschen, vroegeren en lateren, adel, uit oude en echte bescheiden en aanteekeningen, en met bijvoeging van de Wapens der onderscheidene geslachten*, 3 delen, Leeuwarden 1846, deel 1, p. 247.
- 14 Historisch Centrum Leeuwarden, Huwelijken Leeuwarderadeel 1594-1811, nr. 457, Trouw en ondertrouw Leeuwarderadeel (Noord en Zuid).
- 15 J. Visser en G.N. van der Plaats, *Gloria parenti: dagboeken van Willem Frederik, stadhouder van Friesland, Groningen en Drenthe, 1643-1649, 1651-1654*, Den Haag 1995, p. 663.
- 16 *Ibidem*, p. 664.
- 17 C. Boschma, 'Liauckama State te Sexbierum', *De Vrije Fries* 37 (1966), p. 186; De Haan Hettema en Van Halmael, *op.cit.* (noot 13), deel 2, p. 169. Er zijn nog processtukken bewaard gebleven met verklaringen omtrent de aanslag op Van Cammingha: Tresoar, Leeuwarden, 311 Liauckama State, nr. 35.
- 18 Tresoar, Leeuwarden, DTB 95, fol. 124r.
- 19 Tresoar, Leeuwarden, 311 Liauckamastate, nrs. 38-42.
- 20 Tresoar, Leeuwarden, 311 Liauckamastate, nr. 213.
- 21 Zie over diens leven, loopbaan en andere huwelijken Van Slichtenhorst 1654, pp. 113-14; H.M. Werner, *Geldersche kasteelen beschreven en afgebeeld. Historie- Oudheidkunde- Genealogie*, 2 delen, Zutphen 1906-08, deel 2 (1908), pp. 63-64, 103; Moes en Sluyterman, *op.cit.* (noot 12), deel 1 (1912), pp. 223-24; F.J.G. ten Raa en F. de Bas, *Het Staatsche leger 1568-1795*, 8 delen, Breda en 's-Gravenhage 1911-, deel 4 (1918), p. 211, deel 5 (1921), pp. 422, 428, 434, 550, deel 6 (1940), pp. 127, 190, 192, 199, deel 7 (1950), pp. 243, 453. Zie ook J.L. de Boer, *In 't Geldersche Rijnland rondom de Doorwerth. Geschiedenissen en legenden van den Zuid-Veluwerand. Volledige beschrijving van het kasteel Doorwerth*, Baarn z.j., p. 56.
- 22 Tresoar, Leeuwarden, Archief Hof van Friesland 16531, intendit van 25-11-1662. H.M. Werner schrijft ten onrechte dat zij op 23 maart 1664 scheidden. Zie Werner, *op.cit.* (noot 21), deel 2 (1908), p. 103.
- 23 Tresoar, Leeuwarden, Archief Hof van Friesland 16531, zonder folionummering, intendit van 25-11-1662.
- 24 Tresoar, Leeuwarden, 311 Liauckamastate, nr. 214.
- 25 *LYK en TREUR GEDICHT, Over de dood van de Hoogh Edele geboren Vrouw, Mevrouw SOPHIA ANNA, geboren van PIPENPOY; vryvrouw van MERCHTEN en van der POORT*, Leeuwarden 1670. Dit pamflet bevindt zich in de bibliotheek van Tresoar te Leeuwarden, Pl 694/64.
- 26 Onderaan dit lijkgedicht is nog het volgende gedicht toegevoegd: *Al Schrijvende dit vers, voor by Parnas passeerde. / Veel Goden waren daer, ick my van haer afkeerde. / Neemt dan dit kleyn gedicht, in eer en danck so 't gaet. / De Liefd verwint het al, veel men-*

- schen my om haet. | Ick soeck Goôts Geest en eer, geen Hydensche Afgoden. | En Pan met zijn aenhang, dat wordt my oock verboden. Het is ondertekend met Nae mijn vermoogen. M. CLAES PETERS HOECKSTRA. En gedrukt te Leeuwarden bij Wilhelmum Risbeek.
- 27 Zie over Hoeckstra: L. Eilskov Jensen, 'Prulpoet of volmaackt dichter? De Rijm-konstige wercken van Klaas Pieters Hoeckstra', *Fryslân* 11 (2005), pp. 6-8 met verdere literatuurverwijzingen.
- 28 DE HOECK, en Noordt-star der Poësy: Ofte alle Rijm-konstige WERCKEN, VAN Mr. KLAAS PIETERS HOECKSTRA, Ervaaren Schutter, Konstigh Beeldsnijder, Vermaarde Boom, Kruid en Bloem-kundige, en booven al volmaackte Dichter, en Burger binnen Leeuwarden, Den Tweeden Druk: Vermeedert, verbeteret, en met Lofvaerssen op d' Authuer verciert, Amsterdam 1679.
- 29 Boschma, *op.cit.* (noot 17), p. 187.
- 30 Afgebeeld in Wassenbergh, *op.cit.* (noot 4), p. 126, afb. 124.
- 31 Over haar kleding, het tulpenmotief in het kant van haar kostuum en de sieraden zie: cat.tent. J. Walraven, *The splendour of Diamond: 400 years of diamond jewellery in Europe*, Tokyo (Tokyo National Museum) / Osaka (Osaka Municipal Museum) 2003-2004, cat.nr. II-29.
- 32 De Vries, *op.cit.* (noot 7), p. 71, nr. 24. Het portret hangt momenteel in het stadhuis te Franeker. Het is opgevouwen geweest, waardoor er veel verfverlies is opgetreden. Het doek is gedoubleerd en de lacunes zijn ingeschilderd door N. van Bohemen; dit valt af te lezen aan het bordeauxrode zegeltje met in witte letters *BIJLAGE No 20* in een wit kadertje; dergelijke zegeltjes worden vaker teruggevonden op schilderijen die door Van Bohemen zijn gerestaureerd. Ook de wit uitgeslagen retouches zijn kenmerkend voor de restauraties van Van Bohemen. Zie voor de restauraties van N. van Bohemen: I. Verslype, *Verslag van een stage bij de Stichting Kollektief Restauratieatelier Amsterdam*, SRAL Maastricht 2002, bijlage VI. Met dank aan J. Sibma, voorlichter en H. Huistra, bode van het stadhuis voor hun hartelijke medewerking bij het onderzoek van het schilderij.
- 33 De veiling werd gehouden op 30 oktober 1930, *Sammlung von Antiquitäten, Gemälden alter und neuerer Meister, Skulpturen Textilien (...) aus dem Nachlass des verewigten Freiherrn Max von Heyl (...) und seiner Gemahlin Doris, geb. Stein Darmstadt*, nr. 164. Afgebeeld in De Vries, *op.cit.* (noot 7), p. 71.
- 34 *Ibidem*, nrs. 14 en 28.
- 35 Boschma, *op.cit.* (noot 17), p. 187.
- 36 Fries Museum, Leeuwarden, inv.nr. 1964-182, momenteel in bruikleen aan het stadhuis te Franeker. Zie De Vries, *op.cit.* (noot 7), nr. 5, afb. op p. 51.
- 37 Inv.nr. SK-A-1780. De hierna volgende biografische gegevens zijn ontleend aan: A. Houbraken, *De groote schouburgh der Nederlantsche konstschilders en schilderessen*, 3 delen, Amsterdam 1718-1721, deel 1 (1718), pp. 147-48; C. Hofstede de Groot in: U. Thieme en F. Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, 37 delen, Leipzig 1907-1950, deel 13 (1920), pp. 331-33; J. Campo Weyerman, *De levensbeschrijvingen der nederlandsche Konst-schilders en Konst-schilderessen, met een uytbreijding over de schilder-konst der ouden: verrijkt met de konterfeytsels der voornaamste konst-schilders en konst-schilderessen*, in koper gesneden door J. Houbraken, 4 delen, Den Haag / Dordrecht 1729-69, deel 1 (1729), pp. 377-78; J.B. Descamps, *La vie des peintres flamands, allemands et hollandais, avec des portraits*, 4 delen, Parijs 1753-64, deel 1 (1753), pp. 402-03; C. Hofstede de Groot, 'Het vriendenalbum van Wibrand Symonszoon de Geest', *Oud Holland* 7 (1889), pp. 235-240; Wassenbergh, *op.cit.* (noot 4), pp. 37-40; De Vries, *op.cit.* (noot 7), pp. 9-11; L. de Vries in: J. Turner (red.), *The dictionary of art*, 34 delen, Londen 1996, deel 12, p. 233.
- 38 Het gaat om de volgende werken: *Zelfportret* en pendant *Portret van Hendrickje Uylenburgh*, inv.nrs. SK-A-1780 en SK-A-1781; *Portret van een officier*, inv.nr. SK-A-4190; *Portret van een jongen met kolfstok*, inv.nr. SK-A-1908; *Portret van Ernst Casimir*, inv.nr. SK-A-571; *Portret van een dame, waarschijnlijk Sophia Anna van Pipenpoy*, inv.nr. SK-A-1356; *Portret van Hendrik Casimir*, inv.nr. SK-A-569; *Portret van Ernst Casimir*, inv.nr. SK-A-570; *Groepsportret van de vier broers van Willem I van Oranje*, inv.nr. SK-A-566 (atelierstuk); *Portret van Willem Frederik*, inv.nr. SK-A-530; *Portret van Hendrik Casimir*, inv.nr. SK-A-533; *Portret van Hendrik, graaf van Nassau*, inv.nr. SK-A-524 (atelierstuk); *Portret van Adolf, graaf van Nassau*, inv.nr. SK-A-522 (atelierstuk).
- 39 Zie over de Leeuwardenreeks het artikel van Jonathan Bikker pp. 413-427.
- 40 Visser en Van der Plaat, *op.cit.* (noot 15), pp. 375, 479.
- 41 Dit portret is sinds 1971 in langdurig bruikleen aan het Muiderslot te Muiden en werd tot voor kort als pendant beschouwd van het zogenaamde *Portret van Sophia Hedwig van Brunswijk* (inv.nr. SK-A-572). Onderzoek voor de nieuwe bestandscatalogus wees echter uit dat het laatstgenoemde schilderij een portret is van Amalia van Solms (1602-1675), een kopie naar het origineel door Michiel Jansz van Mierevelt. Zie de entry van het betreffende schilderij in de nieuwe bestandscatalogus.
- 42 Voor vergelijking binnen de Rijksmuseumcollectie, zie het *Portret van Jacobus Trip* door Bartholomeus van der Helst, inv.nr. SK-A-1255, of het *Portret van Roelof Meulenaer* en dat van diens echtgenote door Ferdinand Bol, inv.nrs. SK-A-683 en SK-A-684. Afgebeeld in cat. Pieter J.J. van Thiel e.a., *All the paintings of the Rijksmuseum in Amsterdam. A completely illustrated catalogue*, Amsterdam / Maarssen 1976, resp. op p. 269 en p. 123.